

На думку неповнолітніх, одним із найбільш ефективних профілактичних заходів є правильне виховання з боку батьків, прояв уваги і турботи до дитини. Про це сказали 60% опитаних. З метою профілактики підліткової злочинності, на їхній погляд, слід також підвищувати загальний і правовий рівень освіченості підлітків; організувати відвідування установ виконання покарання, щоб підлітки могли побачити, що на них чекає у випадку порушення закону; зменшити доступ підлітків до наркотиків і алкоголю.

Проте, щоб зрозуміти причини злочинності неповнолітніх, недостатньо вивчати тільки соціальні процеси, необхідно простежити, як формується особистість правопорушника, виявити її особливості, вивчити найбільшче оточення.

Надійшла до редакції 20.03.02

О.В. Бойко

ПОБУТОВЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОПЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема насильства в суспільстві останнім часом насамперед пов'язується з насильницькими проявами в сім'ї, у побутових умовах. Така пильна увага до цієї проблеми пов'язана насамперед із тим, що побутове насильство – одне з основних джерел для формування показника рівня злочинності в суспільстві. Найбільш жорстокі і витончені злочини відбуваються насамперед на побутовому рівні. Положення погіршується тим, що дане явище насамперед впливає на стан української сім'ї, на яку й так відбувається тиск у зв'язку з нестійкістю громадського життя в країні. Тому побутове насильство, насильство в сім'ї є одним з пріоритетів у дослідницькій діяльності спеціалістів різноманітних галузей науки. Аналіз статистичних даних свідчить, що кількість навмисних вбивств, виконаних на побутовому рівні, з 1996 по 1999 рр. зросло практично на половину (на 48,4%), а загальне їх число склало 1490 злочинів. Якщо в 1995 р. відсоток у загальному обсязі зареєстрованих навмисних вбивств складав 21%, то в 1998 р. цей показник виріс за 32%. Ще швидше зростає кількість злочинів на побутовому рівні із завданням тяжких або середньої ваги тілесних ушкоджень. За період із 1996 по 1999 рр. їх кількість збільшилась у 2,5 рази. У загальній кількості злочинів даної категорії злочини, вчинені на побутовому рівні, складають 31,2%. Крім вищезгаданих злочинів на побутовому рівні існують випадки хуліганства (37,4% від загальної кількості злочинів, передбачених ст.296 КК України), побиття та жорстоке поводження (понад 75% від кількості всіх злочинів даної категорії), знищення або пошкодження особистого майна (46%).

При розгляді побутового насильства як соціального явища необхідно застосовувати комплексний підхід, який би відбивав як «морфологічні» ознаки насильства, так і культурно-історичні, соціально-економічні умови розвитку товариства. Велике значення має те правове поле, у якому припадає існувати сучасній сім'ї. Відповідно до чинного законодавства насильницькі дії стосовно інших людей є основною або додатковою ознакою для кваліфікації дій як кримінально каранних. Злочинні насильницькі дії різняться між собою за розміром заподіяних жертві фізичних збитків. Ці розходження цілком чітко приведені в сучасному карному законодавстві. Кримінальний кодекс

передбачає відповідальність за дії, які заподіюють реальну фізичну шкоду особистості, починаючи з легких тілесних ушкоджень, які мають незначні наслідки, і закінчуючи позбавленням життя.

При розгляді насильницьких дій, крім зовнішніх чинників і детермінант, які визначають виникнення та протікання побутового насильства, вивчаються особистісні особливості правопорушників і жертв, індивідуально-психологічні механізми насильницьких дій.

Низка досліджень особистості, які багато в чому являють собою самостійний блок вивчення побутового насильства, охоплюють широке коло соціальних і психологічних характеристик цього явища, насамперед, характеристики правопорушників. До останніх належать культурний і освітній рівні правопорушників, норми та стереотипи поведінки, потреби й ціннісні орієнтації, різноманітні характерологічні особливості, патологічні зміни у психіці і т.д. Для насильницьких злочинців характерні збочені потреби (у перевазі над навколишніми, домінуванні тощо) [1], девальвація цінності життя іншої людини, деформації етико-нормативних уявлень [2]. Дослідники вказують, зокрема, на такі особливості цих осіб, як ригідність, підвищена ранимість і підозрілість [3 с.10,11]. Серед цієї категорії злочинців високий відсоток тих, хто має різноманітні психічні відхилення, а також ті, хто зловживає алкоголем [4].

Що стосується дослідження індивідуально-психологічних механізмів насильства, найважливішим аспектом в аналізі насильницького поведіння є мотив. У кримінальному праві, а також у дослідженнях, проведених правознавцями і кримінологами, при характеристиці мотивів злочинних насильницьких дій традиційно використовуються такі поняття, як «помста», «ревності», «корисливість», «хуліганські мотиви».

Помста звичайно розуміється як розплата за зло, заподіяне людині в минулому [5]. Частіше за все помста стає наслідком завданих раніше образ і побоїв. Цьому мотиву близькі спонуки, викликані станом широчердного хвилювання. У кримінологічній літературі вказується на існування подібних за генезою спонук – «злоби», «ворожості», «захисту власної гідності» та ін. [6, с.165-177]. Відзначається, що багато в чому аналогічним до помсти є мотив ревнощів. Зі сказаного очевидно, що злочинне насильство тією чи іншою мірою обумовлене протиріччям між інтересами правопорушника та потерпілого. Ці протиріччя пов'язані з реальним або потенційним ущемленням інтересів правопорушника з боку жертви. Інтереси, що суперечать одне одному, стосуються різноманітних об'єктивних цінностей, пов'язаних з фізичним існуванням особистості, її честю та гідністю, свободою, здійсненням конкретної функції, з іншими особами, а також з різноманітними матеріальними цінностями.

Що стосується впливу зовнішніх причин, умов і обставин на насильницькі дії, то більшість дослідників насамперед відзначають взаємозв'язок між ступенем «тиску» цих обставин на поведінку правопорушника і його особистісними якостями.

Необхідно відзначити той факт, що «характер і ступінь впливу будь-якого криміногенного чинника зовнішнього середовища на особистість конкретного правопорушника та його злочинну поведінку залежать не тільки від об'єктивного змісту чинника, що впливає, а й від соціальної суті самого суб'єкта, у якому специфічною уявою «спресовані» усі попередні криміногенні й антикриміногенні впливи» [7, с.98].

У кримінологічних дослідженнях побутового насильства в якості зовнішніх чинників, що обумовлюють насильницькі дії, пов'язані із завданням шкоди конкретним особам, насамперед розглядається поведінкою самих постраждалих. Взагалі, необхідно зауважити, що чинник жертви не є рідкісним у випадках учинення насильницьких злочинів у сім'ї, проте такі прояви більш характерні для конфліктних ситуацій з родичами, знайомими та між чоловіками. Як правило, діти стають об'єктом насильницьких дій через їхню нездатність до активних відповідних дій.

Вивчення різноманітних категорій злочинів показало, що поведінка потерпілого, яка вплинула на вчинення злочину, складалася з образ, погроз насильством, випадків знищення або пошкодження майна, порушень подружньої вірності, необґрунтованих майнових претензій тощо. Під час вчинення вбивств і завдання тяжких тілесних ушкоджень найбільш поширеною формою негативної поведінки жертви є образа, на другому місці – насильницькі дії, від чверті до треті тяжких злочинів виникають як реакція на в результаті побої, знущання, образи з боку потерпілого [8].

Узагальнену типологію поведінки потерпілих наводить Д.В. Ривман. Вона включає такі типи поведінки:

1. Поведінка, яка зіграла роль поштовху до вчинення злочину і пов'язана з нападом на того, хто заповдіяв школу.

2. Поведінка, не пов'язана з нападом на того, хто заповдіяв шкоду, але яка зіграла роль поштовху в механізмі злочину (образи, знущання, приниження, цинізм в інтимних взаєминах).

3. Поведінка, яка не має характеру поштовху, але яка створює умови, що сприяють вчиненню злочину (відсутність опору насильницьким діям, не обачність, легковажність); позитивна поведінка, яка була поштовхом до вчинення злочину (захист третьої особи від нападу, припинення злочину).

4. Нейтральна поведінка потерпілих, яка не була поштовхом і не створювала сприятливих умов для вчинення злочину (потерпілі в силу різноманітних обставин були перешкодою злочинцю).

Засновуючись на запропонованій типології, можна зробити висновок, що насильницькі дії можуть мати у своєму генезисі будь-які за морально-правовими характеристиками дії потерпілого. Якщо виключити з розгляду поведінку, яка створює умови, що сприяють вчиненню злочину, оскільки вони не стосуються до тих чинників, що мотивують злочинні дії, то треба відзначити, що насильство викликається різними видами реальних або потенційних збитків інтересам злочинця з боку потерпілого.

У багатьох кримінологічних дослідженнях розглядається також питання про характер сприйняття правопорушником зовнішніх чинників. Стосовно

генезису насильницьких дій проблема сприйняття навколишнього середовища розглядається як комплекс питань, пов'язаних з процесом інтерпретації правопорушником поведінки потерпілого. Аналіз особливостей сприйняття правопорушником дій жертви безпосередньо перед застосуванням до нього фізичного насильства здійснив Л. Атенс. Автор виділив чотири основних типи інтерпретації ситуації.

Перший тип інтерпретації припускає оцінку правопорушником поведінки жертви як фізичного нападу на нього або переконаність у тому, що цей напад незабаром відбудеться. Насильницькі дії в останньому випадку є превентивним засобом, засобом попередження фізичного насильства з боку жертви.

Другий етап інтерпретації припускає відчуття правопорушником того, що жертва перешкоджає його діяльності. У даному випадку насильство є для правопорушника засобом усунення потенційної або реальної перешкоди у своїй діяльності або засобом заборонення діяльності іншого.

Третій тип інтерпретації ситуації пов'язаний з тим, що правопорушник розцінює поведінку жертви як принижуючу його гідність і оцінює жертву негативно. Насильницькі дії тут – це засіб впливу на саму жертву.

Четвертий тип є комбінацією другого і третього. Спочатку правопорушник оцінює поведінку жертви як реальну або потенційну перешкоду для своєї діяльності, а потім інтерпретує поведінку жертви як принижуючу свою гідність, і саму жертву оцінює негативно.

У цьому ж насильство, аналізоване з погляду його кримінально-правової природи, найчастіше є складовою частиною специфічної взаємодії між суб'єктами, яка базується на суб'єктивно усвідомленій суперечності їх інтересів і пов'язана із завданням ними взаємної шкоди.

Взаємодія між правопорушником і жертвою зовсім не обов'язково обмежується «елементарним» циклом – дією та реакцією на неї, а нерідко є процесом більш тривалим. Проведені дослідження засвідчили, що в 41,9% випадків побутового насильства конфлікти були затяжними й тривали протягом року.

Аналізуючи результати різноманітних кримінологічних, правових, соціологічних досліджень з питань динаміки насильницьких конфліктів, насамперед можемо зробити висновок про те, що переважна більшість випадків застосування насильства в сім'ї пов'язана зі станом соціального конфлікту, до якого її втягнуто, що виражається або в антагонізмі поведінки сторін (протиріччя у взаємодії сторін), або в антагонізмі інтересів, цінностей, цілей, думок. Сценарій появи та розвитку такого конфлікту може бути безліч, проте механізм його протікання практично завжди той самий. Це дає можливість організувати заходи щодо припинення вчинення кримінально-карних діянь на різноманітних стадіях розвитку конфлікту, а також можливість виробити на основі поглибленого аналізу насильницьких правопорушень систему профілактичних заходів.

Список літератури: 1. Барановский Н.А. Социальные потребности личности и преступное поведение: автореф. дис... канд. юрид. наук., М., 1978. 2. Ратинов А.Р., Михайлова О.Ю. Жестокость как правовая и нравственно-психологическая проблема // Вопр.

борьбы с преступностью. М., 1985. Вып.42. С.16; Волошина Л.А. нарушение нравственных норм как фактор насильственных преступлений// Там же. М., 1984. Вып.40. З. Котова Э. П. Об одном из адаптивных качеств преступников // Личность преступника как объект психологического исследования. М., 1979; Антоян Ю.М., Самовичев Е.Г. Неблагоприятные условия формирования личности в детстве и вопросы предупреждения преступлений. М., 1983. 4. Антоян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и исключение аномалии. М., 1987; Антонов-Романовский Г.В. Борьба с пьянством и предупреждение насильственных преступлений // Методология и методика прикладных криминологических исследований. Иркутск, 1982. 5. Наумов А.В. Мотивы убийств. Волгоград, 1969; Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни. М., 1977. 6. Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Воронеж, 1965. 7. Криминальная мотивация. М., 1984. 8. Мицкая В.С. Поведение потерпевшего в генезисе преступлений против личности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1972. С.22; Механизм преступного поведения. М., 1981. С.120.

Надійшла до редакції 18.02.02

О.Б. Бобровський

Вивчення феномена організованої злочинної угруповання: особливості застосування кількісних соціологічних методів

Феномен організованої злочинності є актуальною проблемою для наукової розробки з огляду на дві основні причини. По-перше, в 90-і роки в Україні відбулася певна трансформація злочинності, зокрема, значно збільшилася загальна кількість ОЗУ та чисельність злочинців, скоєних у складі організованих груп. Так, у Харківській області в 1995 р. було виявлено 15 ОЗУ, якими скоєно 115 злочинів, а в 1999 р. вже 59 ОЗУ, що скоїли 510 злочинів. В Україні ж за цей самий період кількість ОЗУ зростає з 871 у 1995 р. (скоєно 4556 злочинів) до 1166 у 1999 р. (9307 злочинів). Ці процеси викликають закономірне завелопкоєння у громадськості та органів влади й управління. По-друге, загострюється науковий інтерес до явища, яке у радянські часи практично ігнорувалося і ретельно не досліджувалося. Абсолютна більшість сучасних наукових розробок є юридичними дослідженнями, що вивчають проблему ОЗУ з позицій кримінального права, кримінального процесу, криминології. За останні роки на цю тему заявили праці Антояна Ю.М., Ванюшкіна С.В., Гурова А.І., Міненюк А.І., Номоконова В.А., Алексєєва В.А., Гілінського Я.І., Бікова В.М., Габіані А.А. Соціологічний бік феномена хоча частково і висвітлюється у цих працях, але залишається до кінця не розробленим, зокрема, з точки зору соціологічної теорії та соціологічних методів. Не використано можливості соціології для вивчення ОЗУ з точки зору теорії соціальної організації, не досліджено субкультуру, типові форми поведінки в ОЗУ та інші соціологічні аспекти проблеми. З огляду на розповсюдженість і масовість ОЗУ можна говорити про особливе соціальне явище, феномен сучасного соціального життя, яке на цих підставах може розглядатися як актуальний об'єкт для соціологічних досліджень.

Вивчення особливостей ОЗУ – дуже специфічний предмет дослідження, що не однаковою мірою актуальний для різноманітних наукових дисциплін. Так, фахівець із кримінального права, розглядає ОЗУ, насамперед, із погляду інституту співучасті, його цікавить стійкість групи (тобто частота, кількість вчи-